

TERESA DALECKA

Uniwersytet Wileński
Litwa

RECEPCJA TWÓRCZOŚCI WITOLDA GOMBROWICZA NA LITWIE

RECEPCJA TWÓRCZOŚCI WITOLDA GOMBROWICZA NA LITWIE WIĄŻE SIĘ MIĘDZY innymi z teoretycznymi zagadnieniami dotyczącymi odbioru w danym kraju całej literatury polskiej. Wymaga zastanowienia się nad warunkami, które decydują o jej charakterze. Zdaniem badaczy w określaniu roli literatury polskiej dla kultury litewskiej należy uwzględnić wiele czynników, przede wszystkim proces historyczno-kulturowy¹. Wpływ literatury polskiej zmieniał się w zależności od koniunktury historycznej, dominujących konwencji estetycznych, jak też idei głoszonych przez poszczególnych intelektualistów i pisarzy². Przez długi czas na Litwie dominowała tendencja rozszerzania arealu litewskiej literatury poprzez wciągnięcie do niego autorów polskojęzycznych, powiązanych z Litwą. W taki sposób następowało rozszerzenie horyzontów literatury narodowej³.

Dziś literatura polska jest traktowana na równi z innymi literaturami obcymi. Należy zaznaczyć, że czytano ją na Litwie również w okresie sowieckim, gdyż była swego rodzaju oknem na świat. Jednak lektura ta była pozbawiona refleksji krytycznoliterackiej, stąd też dzisiaj podobny stan rzeczy wydaje się całkiem naturalny. Recepcję twórczości Witolda Gombrowicza potraktować należy jako osobny nurt zainteresowania – pisarz funkcjonuje w świadomości czytelnika litewskiego przede wszystkim jako zjawisko odosobnione. Niemniej jednak obraz litewskiej recepcji twórczości Gombrowicza jest skomplikowany, nie brakuje w nim napięć. Najczęściej wiążą się one z trudnościami w odbiorze i co za tym

---

¹ Por. A. Kalėda, *Recepcja literatury polskiej na Litwie. Aspekty teoretyczne*, w: *Europejskość ojczyzn. Litewsko-polskie związki literackie, kulturowe i językowe: materiały międzynarodowej konferencji naukowej: Wilno, 23–24 października 2008 r.*, red. M. Dawlewicz, Wilno: Wydawnictwo Uniwersytetu Wileńskiego, 2009, s. 187.

² Tamże.

³ Tamże, s. 188.

idzie, niezrozumieniem myśli i idei Gombrowiczowskich. Przecież Gombrowicz jest twórcą na wskroś polskim. Nikt, tak jak on, nie znał się na polskich kompleksach, ich rozgryzaniu i demaskowaniu. Mimo to w recepcji jego twórczości na Litwie żywy i odczuwalny jest pierwiastek „litewkości”, przede wszystkim przez pochodzenie rodziny Gombrowicza z Litwy.

Na początku należy postawić zasadnicze pytania: czy książki Witolda Gombrowicza są dzisiaj czytane na Litwie? Czy między istnieniem przekładów na język litewski a popularnością pisarza wśród czytelników można postawić znak równości? Jeśli jako punkt odniesienia weźmiemy znajomość na Litwie chociażby twórczości Czesława Miłosza, to o obecności Gombrowicza należy mówić z dużą dawką sceptycyzmu. Z drugiej strony przekłady i obecność na deskach teatralnych dramatów każą mimo wszystko mówić o pewnym sukcesie. Kolejne pytanie: kim może być czytelnik Gombrowicza na Litwie? Przede wszystkim osobą poszukującą, która jest świadoma głębokich tradycji polskiej kultury, jej „arystokratycznej” natury. Środowisko akademickie również z dużym zainteresowaniem przyjmuje wydania dzieł pisarza – ukazaniu się każdej książki Gombrowicza towarzyszą najczęściej pochlebne wypowiedzi. Do grona czytelników należy też zaliczyć ludzi teatru.

Mimo obecności dzieł Gombrowicza w postaci przekładów, nie nastąpiła jednak żadna poważniejsza dyskusja na temat jego pisarstwa. Nie doszło do trwałego zainteresowania twórczością autora polskiego. Bibliografia litewskich tekstów krytycznych poświęconych mu nie jest obszerna. Raczej nie należy się spodziewać, że litewski dyskurs naukowo-publicystyczny dotyczący Gombrowicza się rozwinie. Trzeba to powiązać przede wszystkim z brakiem specjalistów – na Litwie jest tylko jeden profesor-polonista, nie istnieje więc warstwa znawców wytwarzających świadectwa lektury. Litewskie literaturoznawstwo charakteryzuje ponadto pewna nieśmiałość metodologiczna, niechęć wchodzenia na nie „swój” teren badawczy. Dlatego rzeczą charakterystyczną jest odwoływanie się przy okazji prezentowania Gombrowicza litewskiemu czytelnikowi do osiągnięć naukowych polskich badaczy.

Można też pokusić się o stwierdzenie, że recepcja pisarstwa Gombrowicza to sprawa pokoleniowa. Pisarz krytycznie oceniał te kwestie związane z kulturą jako formą ograniczającą jednostkę, które nie są interesujące dla młodszych pokoleń. Odbiór dzieł autora *Ferdydurke* pozostaje więc w dużym stopniu niejako poza zasięgiem percepcyjnym. Co więcej, przeniósł się on bardziej do rzeczywistości wirtualnej. Kierunek poszukiwań dotyczących twórczości Gombrowicza możemy więc rekonstruować na podstawie nielicznych artykułów krytycznych i częstszych wypowiedzi internetowych anonimowych czytelników dzieł pisarza.

Gombrowicz doczekał się pod piórem litewskiego krytyka określenia „duma narodu polskiego”. Ale za tym następuje stwierdzenie, że przekład książek pisa-

rza na język litewski to swego rodzaju powrót na Litwę. Jedna z wypowiedzi internetowych dotyczących pisarza została przez autora zatytułowana „oswojony przez nas Gombrowicz”. Poczynając od 1996 roku, pisarz jest w dość mocno obecny na Litwie. Podczas gdy nie istnieje w świadomości litewskiego czytelnika Józef Mackiewicz, Tadeusz Konwicki czy Sergiusz Piasecki, związani przecież z tym krajem. Rodzi się naturalne pytanie o przyczyny podobnego stanu rzeczy. Argumentem najbardziej przekonującym może być stwierdzenie, że recepcja światowa pisarza wpływa w znacznym stopniu na odbiór jego dzieł na Litwie. Niepoślednią rolę może odgrywać świadomość prowadzonego niegdyś przez pisarza dialogu intelektualnego z Czesławem Miłoszem. I, oczywiście, pochodzenie rodziny Gombrowicza ze Żmudzi.

Próbując klasyfikować odbiór dzieł Gombrowicza na Litwie, można wyróżnić recepcję kulturową, polityczną i nieokreśloną. Nieco faktów: w 1996 roku ukazała się po litewsku *Pornografia*, w 1999 – trzy tomy *Dziennika*, w 2004 – *Ferdynurke*, w 2008 – *Kosmos*, w 2009 – *Transatlantyk*. Na deskach Teatru Narodowego była wystawiana *Iwona, księżniczka Burgunda*, w teatrze w Szawlach *Ślub*.

Książki Gombrowicza są niewątpliwym wyzwaniem dla tłumaczy. Swego rodzaju monopol na przekłady tekstów tego autora ma Irena Aleksaitė. Opanowała w sposób doskonały malowniczość określeń Gombrowiczowskich. Co więcej, w litewskiej wersji dzieł (np. w *Transatlantyku*) dostrzegalne jest przybliżenie przez tłumaczkę czytelnikowi tekstu w taki sposób, by zyskał „rozpoznawalny kontekst”. Autorce przekładu udało się uchwycić ironię Gombrowiczowską, znaleźć odpowiednie epitety. Prowadzi grę słowami, dzięki czemu język przekładu stał się rytmiczny. Zademonstrowała możliwości słotwórcze języka litewskiego, między innymi dzięki odwołaniom do zasobów folkloru.

Wróćmy do podstawowego pytania: jak Gombrowicz funkcjonuje w świadomości szeroko pojętego litewskiego czytelnika? Najczęstsze określenie stosowane podczas prezentacji pisarza to „polski klasyk”, posiadający trwale zaplecze intelektualne, wyraźne stanowisko życiowe, bogate doświadczenie osobiste i swoistą terminologię. Kolejne określenia pojawiające się w dyskursie związanym z recepcją Gombrowicza to: pisarz arystokratyczny i intelektualny⁴. Przy okazji recenzji *Kosmosu* (2008) przez litewskich krytyków zostały użyte takie określenia, jak: skandalista, ekstrawagancki awangardzista. Kolejny epitet użyty wobec Gombrowicza to *pasiutlenkis* czyli „szalony Polak”: „Jeśli jakiś naród ma głębokie tradycje literackie, oznacza to, że w sposób nieunikniony pojawi się genialny burzyciel tych tradycji. Gombrowicz – to żywy tego przykład” – pisze publicysta litewski, prezentując dzieła polskiego pisarza⁵.

⁴ Zob. G. Gugevičiūtė, *Gombrovičiaus respublika*, klaipeda.diena.lt/dienrastis/priedai/menas/gombroviaia us-respublika-124100 [dostęp: 16.01.2012].

⁵ Oryg.: „Jei kuri nors tauta turi gilias literatūros tradicijas, vadinasi, joje neišvengiamai randasi genialių tradicijos laužytojų. Prieš mus gyvas pavyzdys – didysis nacionalinių lenkų kultūros kanonų

Zaostrzenie stosunków polsko-litewskich nastąpiło mniej więcej w tym samym okresie, w którym ukazało się litewskie tłumaczenie *Transatlantyku*. Ta powieść to – jak głosi tytuł jednej z recenzji – „święto indywidualizmu”⁶. Z jednej strony, litewskiego czytelnika pociąga „poza biograficzna” autora. Ale chyba w jeszcze większym stopniu zainteresowanie budzi groteska skierowana przeciwko „polskości i pustemu patriotyzmowi”. A to dlatego, że „polskość” jest też problemem dla Litwinów. Interesuje ich również krytyka wad narodowych, rachunek sumienia narodowego. Groteskowy śmiech skierowany w stronę przeszłości i przyszłości jest jak najbardziej aktualny dla czytelnika na Litwie, gdyż tutejsza tożsamość kulturowa i historyczna jest dość konserwatywna. Odnosi się to między innymi do bezkrytycznego stosunku do przeszłości. Historia, zwłaszcza okres, gdy Litwa była „od morza do morza”, jest hiperbolizowana. Lektura dzieła Gombrowicza jeszcze wyraźniej uwydatnia często bezkrytyczne pojmowanie historii narodu litewskiego i pewien pasywizm, który się wiąże z dniem dzisiejszym. Dzieło polskiego pisarza pomaga czytelnikom uświadomić sobie, że nie wystarczy mieć wspaniałą przeszłość, że nie zawsze sprawdzone – a raczej skostniałe – normy są pomocne w budowaniu przyszłości.

Ponadto litewskiego czytelnika interesuje uniwersalność poruszanej przez Gombrowicza problematyki: naród jako twór zbiorowej przemocy, patriotyzm jako system, więzienie, z którego indywidualium chce się wyrwać. Naród litewski jest narodem indywidualistów. Stąd brak działań wspólnych. Proponowana więc przez pisarza wizja przeszłości jest szczególnie ważna i interesująca. Litwa zajmuje się kreacją własnej, innej od polskiej, wizji wspólnej przeszłości. Litwinów interesują pułapki, w które naród wtrąca sam siebie. Pytanie, czy potrafi się z nich wyzwolić, pozostaje otwarte. Można zaryzykować zatem stwierdzenie, że Gombrowicz na Litwie został zaangażowany jako „komentator” bolączek i ułomności społecznych.

Litewskiego filozofa Broniusa Genzelisa pociąga Witold Gombrowicz jako filozof. Przedmiotem jego zainteresowania są różne sposoby rządzenia społeczeństwem, a zwłaszcza wniosek, że nie istnieje jedna, odpowiednia dla wszystkich forma. W opinii litewskiego filozofa w chwili obecnej jednym z największych problemów na Litwie jest brak społeczeństwa obywatelskiego. W podświadomości mieszkańców kraju kryje się myślenie autorytarne, życie w ciągłym przekonaniu, że zadba o nich ktoś inny. Tym innym miałyby być władza, która jednak jest pogrążona w walkach wewnętrznych⁷. Z kolei intelektualista jest bezsilny.

---

klibintojas W. Gombrowiczius”. Zob. www.diena.lt/dienrastis/menas-ir-pramogos/donato-petrosiaus-knygu-lentyna-245983 [dostęp: 15.10.2011].

⁶ A. Stankutė, *Individualizmo šventė Vitoldo Gombrovičiaus romane „Transatlantas”*, „Literatūra ir menas”, 29.01.2010.

⁷ B. Genzelis, *Pilietinė visuomenė ir partijos*, „Lietuvos žinios”, 10.1.2009.

Zarówno w okresie sowieckim, jak i w czasach postmodernizmu inteligent litewski był i jest skazany na wygnanie wewnętrzne. Wśród części litewskich elit intelektualnych istnieje przekonanie, że polscy pisarze, publicyści i naukowcy są znacznie odważniejsi w podejmowaniu tematów społecznych i rozliczeniowych. Z kolei litewscy obracają się w sferze mitu, nie zaś logiki, dlatego nie dotykają ponurej rzeczywistości.

W jednej z wypowiedzi na temat Gombrowicza litewski krytyk nazywa go człowiekiem „międzyludzkiem”, który odważył się nazwać siebie „zbuntowanym głupcem”. Gombrowicz dla niego to paradoksalny esteta. Narcyz, którego i mierzi, i zachwyca własne odbicie w lustrze. Krytycy litewscy pochylają się nad autorem *Transatlantyku* jako pisarzem, który sławił wolność jednostki. *Ferdydurke* została scharakteryzowana jako powieść, która wymaga „nieco wysiłku, nieco uważności, pozwala krzyczeć o »anielskim obiektywizmie«, z którym jest opisywany świat”⁸. Poza tym powieść ta w opinii litewskich krytyków wymaga zdolności odszyfrowania treści⁹. Skostniałe normy kulturowe, etyczne, społeczne i polityczne – te uniwersalne problemy są aktualne także na Litwie. Za pośrednictwem Gombrowicza – czy dzięki niemu – litewscy czytelnicy zaczynają doszukiwać się w swoim narodzie tych ograniczeń wewnętrznych jednostki, które pisarz omawia. W jednej z recenzji Gombrowicz został postawiony w szereg z Kafką i Beckettem, ich twórczość uzyskała wspólną nazwę: „Scenariusze wymierania”¹⁰. Gombrowicz został określony przez autorkę artykułu jako konsekwentny, stały organizator wymierania. „Niedojrzałość” w *Ferdydurke* jest dla recenzentki ideą, która niby lawina błota niszczy wszystkie bariery społeczne i roszczenia indywidualistyczne. „Niedojrzałość” jak wirus wdzierza się w człowieka, powoli niszcząc wszelkie iluzje humanistyczne¹¹.

Wspomniana została „nieokreślona” recepcja dzieł Gombrowicza. W 2004 roku w opiniotwórczym piśmie „Šiaurės Atėnai”¹² został wydrukowany fragment drugiego aktu *Šlubu*. Nie został jednak opatrzony żadnym komentarzem. Z kolei w wypowiedziach czytelników widoczna była konsternacja. Ktoś zapytał wprost, czy to nie jest przypadkiem jakaś prowokacja. Pojawił się tylko jeden trzeźwiejszy głos: nie należy potępiać wszystkiego, czego się nie rozumie. I podziękowanie za „inną”, „niecodzienną” literaturę.

Według jednego z recenzentów litewskich ważnym tropem poszukiwawczym może być artykuł Miłosza o twórczości Gombrowicza, w którym stwierdził, że czasami lepiej jest być z tymi, którzy nigdy nie ukrywali, że nie rozumieją Gom-

⁸ G. Gugevičiūtė [zapowiedź książki], „Šiaurės Atėnai”, 12.02.2005.

⁹ M. Burokas, [nota o książce], „Literatura ir menas”, 4.03.2005.

¹⁰ A. Žukauskaitė, *Išnykimo scenarijai: Gombrowiczius, Kafka, Beckettas*, „Šiaurės Atėnai”, 2.09.2006.

¹¹ Tamże.

¹² „Šiaurės Atėnai”, 12.06.2004.

browicza, nie zaś po stronie rozumiejących, którzy twierdzą, że wszystko jest dla nich jasne – gdyż Gombrowicz dotknął tego, czego nie pozwolono zrozumieć¹³. Rzecz ciekawa, ale niebudząca specjalnego zdziwienia, dzieje się z *Pornografią*: okazuje się, że podjęcie lektury wynika z zainteresowania tytułem.

Próby przybliżania twórczości Gombrowicza litewskiemu czytelnikowi podejmowano, organizując różne przedsięwzięcia literacko-kulturalne. Projekt „Z książką przez kulturalną Europę” był jednym z nich. W jego ramach w 2008 roku zaprezentowano autorów polskich, przełożonych na język litewski. Gombrowicz znalazł się obok polskich noblistów, Zbigniewa Herberta oraz Eustachego Rylskiego (z okazji wydania po litewsku *Warunku*). Kwestie filozoficzne i estetyczne w dziełach Gombrowicza były przedmiotem dyskusji w Galerii Litewskiego Związku Artystów Plastyków „Kairė-dešinė”, gdzie odbyła się prezentacja *Dziennika*. Impreza została określona jako „najsensowniejszy pretekst do zorganizowania wieczoru poświęconego współbrzmieniu kulturowemu między Litwą – Polską – Argentyną – Francją”¹⁴.

Miejszem obecności dzieł Witolda Gombrowicza na Litwie jest też teatr. 12 stycznia 2007 roku odbyła się premiera spektaklu *Iwona, księżniczka Burgunda* w reżyserii jednego z najwybitniejszych twórców litewskiego teatru – Jonasa Vaitkusa. W recenzji towarzyszącej sztuce Gombrowicz, ze względu na swoją filozofię, sposób konstruowania tekstu i niezwykle sugestywny język, został nazwany jednym z najbardziej niezwykłych pisarzy w historii literatury¹⁵. W opinii litewskiego krytyka teatralnego, reżyser podjął się trudnego zadania „poskromienia” i przełożenia na język sceniczny tekstu z 1938 roku. W spektaklu królewna, po którym spacerują znużeni arystokraci, zastąpiono plażą nadmorską, z rozrzuconymi wokół śmieciami. Dzięki wysiłkom reżysera i aktorów *Iwona* przekształca się na scenie w wesoły obraz. Wady i pustka bardzo często biorą tu górę i rozprzestrzeniają się na wszelkie możliwe sposoby. Zaraz po premierze spektakl został wyróżniony dwiema nagrodami „Złotego krzyża sceny” dla reżysera i odtwórcy głównej roli. Wcześniej, w 2005 roku w Szawlach miała miejsce premiera *Ślubu* Gombrowicza, która jednak nie doczekała się poważniejszego omówienia prasowego.

Należy podkreślić, że wydawaniem dzieł Witolda Gombrowicza na Litwie zajmuje się jedno wydawnictwo, plasujące się w czołówce kraju. Nie chciałoby się jednoznacznie stwierdzać, że zainteresowanie twórczością pisarza na Litwie ogranicza się do niezbyt dużej grupy znawców literatury. Na razie jednak wydaje

¹³ V. Dusevičius, *Žvirblis, pagaliukas, katinas*, www. Kulturpolis.lt, [dostęp: 12.10.2009].

¹⁴ A. Genys, *XX a. apmaudo evangelija? V. Gombrovičiaus „Dienoraščio” pristatymas*, http://193.219.47.10/mokslo-naujienos/files/mokslo-naujienos/ml/archyvas_ml/1998-2000/ml/208/evangelija.htm [dostęp: 15.10.2011].

¹⁵ Zob.: www.jaunimoteatras.lt/spektakliai/37/ [dostęp: 15.10.2011].

się, że taka opinia jest najbardziej zbliżona do rzeczywistości. Co dostrzegają czytelnicy w dziełach Gombrowicza? To, co określa się jako jego styl¹⁶: nieprawdopodobną moc odurzających obrazów, harmonijny chaos, po mistrzowsku wpleciony do fabuły w postaci pajęczyny skojarzeń, wyraźnych bohaterów i niecodzienne myśli autora. Poza tym wśród komentatorów pojawiają się stwierdzenia, że Gombrowicz wywołuje uczucie „dyskomfortu”¹⁷, gdyż każe zastanowić się nad własnymi ograniczeniami, w tym lekturowymi.

PERCEPTION OF WITOLD GOMBROWICZ'S LITERARY PRODUCTION
IN LITHUANIA

After Czesław Miłosz, Witold Gombrowicz is the most known Polish writer in Lithuania in a case of amount of translations. From the year 1996, following translations for Lithuanian language took place: „Pornografia”, „Ferdynand”, „Iwona, księżniczka Burgunda”, three volumes of „Dziennik”, „Kosmos” and „Transatlantyk”. In National Theater, from the year 2007 is staged ‘Iwona, księżniczka Burgunda’ directed by one of the most outstanding Lithuanian directors Jonas Vaitkus.

Lithuanian reader is interested especially in Witold Gombrowicz as a critic of empty patriotism, commentator of social imperfection, eulogist of individualism's freedom. The author of the article analysis masterpieces of Polish writer and his searching for the answers of questions niggling Lithuanian concerning their own past, social role of intellectualist and defence of individualism. For Lithuanians not without importance is the fact that Gombrowicz's family comes from Żmudź.

Dr Teresa Dalecka – od 1997 roku pracownik Katedry Filologii Polskiej (od 2007 – Centrum Polonistycznego) Uniwersytetu Wileńskiego, historyk literatury, doktor nauk humanistycznych. Absolwentka Uniwersytetu Warszawskiego. W 2002 roku uzyskała tytuł doktora nauk humanistycznych. Autorka książki *Dzieje polonistyki wileńskiej 1919–1939* (Kraków 2003). Publikuje artykuły naukowe na Litwie i za granicą, jest autorką podręczników do literatury dla uczniów szkół średnich, tłumaczką literatury litewskiej na język polski. Odbyla staż naukowy w Instytucie Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk. Bierze udział w programie wymiany akademickiej Erasmus (uczelnie w Warszawie, Łodzi, Katowicach, Kielcach). Interesuje się literaturą polską XX wieku, międzywojennym życiem literackim Wilna, polsko-litewskimi związkami literackimi oraz recepcją literatury polskiej na Litwie.

---

¹⁶ Zob. <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:JZyPj9e9BXIJ:0sevenmoons0.blogas.lt/witold-gombrowicz-kosmosas-63.html+gombrowicz+kosmosas&cd=1&hl=lt&ct=clnk&gl=pl&source=www.google.pl>, [dostęp: 18.04.2011].

¹⁷ Zob. <http://deathblow.blogas.lt/witold-gombrowicz-%E2%80%99Ekosmosas-1248.html>, [dostęp: 15.10.2011].